زندگی نامهٔ

دکتر گُلِ گلاب

سرایندهٔ سرود

ای ایران ای مرز پُر گوهر

■ دکتر عبداله زرافشان

دکتر حسین گل‌گلاب

حســین گل‌گلاب در مرداد ۱۲۷۴ خورشیدی در تهران متولد شد. پدرش مهدی مصورالملک، از نقاشان مشهور دوره‌ی ناصرالدین شــاه و مظفرالدین شــاه بود و در نقاشی روی سنگ مهارتی خاص داشت. نقاشــی‌های روزنامه‌های دولتی شرف و شرافت از کارهای اوست (سپهرم، ص ۳۹۴).

حســین گل‌گلاب، تحصیلات ابتدایی را در مدرسه‌ی علمیه و متوســطه را در دارالفنون در سال ۱۲۹۵ به پایان رساند. از ۱۲۹۸ تدریس در علوم طبیعی مدرســه‌ی دارالفنون را عهده‌دار شــد (آقا شیخ محمد، ص ۳۶۰).

از آن‌جا که پدرش هنرمند بود و با هنرمندان عصر خود آشنایی و دوستی داشت.

حسین استعداد فوق‌العاده‌ای داشت، چنان که در گیاه‌شناسی، شیمی، فیزیک و ریاضی موفق بود (راهگانی، ص ۵۵۱).

گل‌گلاب تحصیــلات ابتدایی خود را در مدرســه‌ی علمیه‌ی تهران نزد اســاتید آن دوره، عبدالعظیم قریــب، میرزا ابراهیم قمی مســعودی، غلامحســین رهنما و شــمس العلما قریب گذراند. در دوره‌ی متوسطه، علاوه بر زبان فرانسه، مقدمات زبان روسی را نیز فرا گرفت (سپهرم، ص ۲۹۴).

دکتر حســین گل‌گلاب از ۱۲۹۸ تــا ۱۳۰۷، دوازده جلد کتاب در رشــته‌ی علــوم طبیعی تألیــف کرد (موحــدی، ص ۱۳۱). او از فارغ‌التحصیلان سال ۱۳۰۱ مدرسه‌ی عالی حقوق، از مدارس عالی و تخصصی آن دوره بود. گل‌گلاب در ۱۳۰۷ به تدریس در مدارس نظام پرداخت (اثر آفرینان، ج ۵، ص ۷۸).

گل‌گلاب از شاعران خوبِ زمان خود بود، اشعار او بسیار زیبا و دل‌نشین و کلامش شیوا و روان بود (راهگانی، ص ۵۵۱).

حســین گل‌گلاب، گیاه‌شــناس معروف ایران، مدرک دکتری پزشــکی نداشــت، عنوان دکتری او نیز افتخاری بود که به ســبب اطلاعات و تجربیات و از همه مهم‌تر، شــخصیت انســانی‌اش که به واقع برجســته بود، در ســال ۱۳۱۴ طبق مقررات قانون دانشگاه بــه دریافت درجه‌ی دکترا در رشــته‌ی علوم نائل آمــد. او به چند زبان زنده‌ی دنیا از جمله فرانســه، انگلیسی، روسی و لاتین تسلط داشت.

دکتر گل‌گلاب در ۱۳۰۷ تصدی تحقیقات عملی گیاه‌شناســی در دانشــکده‌ی پزشــکی را به عهده گرفت و از ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۳ در دبیرســتان نظام و دانشکده‌ی پزشکی درس گیاه‌شناسی را تدریس می‌کرد (موحدی، ص ۱۲۹ - ۱۳۱).

وقتی در ۱۳۱۳ به دســتور رضا شــاه و بــه همت محمد علی فروغی «فرهنگستان ایران» تأسیس شد او و کسانی چون محمود حســابی، علــی اصغر حکمت، علی‌اکبر دهخدا، رشــید یاســمی و غلامحسین رهنما از نخستین اعضای فرهنگستان بودند (جاویدان، ص ۲۷۲).

در ۱۳۱۴، دکتر گل‌گلاب به ســبب تخصــص در معادل‌یابی اصطلاحات رشــته‌های علمی، به عضویت پیوسته‌ی فرهنگستان ایران برگزیده شــد و در ۱۳۱۵ ســردبیری فرهنگستان نیز به وی واگذار شد (آقاشیخ محمد، ص ۳۶۰).

گل‌گلاب، در عرصــه‌ی شــعر نیز موفق بود. در «سرگذشــت موسیقی ایران» (ص ۱۱۴) آمده است:

دکتر حسین گل‌گلاب سراینده‌ی سرود «ای ایران» در باره‌ی

انگیزه‌ی سرودن آن چنین می‌گوید:

در هنگامی که سربازان آمریکایی، انگلیسی و روسی ایران را اشغال کرده بودند (جنگ جهانی دوم) در سال ۱۳۲۳ یک روز از خیابان هدایت (در سعدی شمالی) رد می‌شدم که دیدم سربازی آمریکایی بقالی ایرانی را کتک می‌زند. خیلی عصبانی و ناراحت شدم. انجمن موسیقی ملی در همان خیابان هدایت (محله‌ی ولی‌آباد) بود. وقتی به انجمن رسیدم، خالقی هم خیلی متأثر شد. این موضوع انگیزه‌ای شد تا او آهنگی بسازد و من شعرش را تهیه کنم، حاصل این همکاری، با آهنگ خالقی و شعر من سرود «ای ایران، ای مرز پر گهر» است که در تقویت روحیه‌ی ایرانیان در آن دوران تأثیرانگیز، خیلی لازم بود. سرود دیگری که در آن شرایط دکتر حسین گل‌گلاب با آهنگ خالقی ساخت سرود «آذربایجان» بود که تحت تأثیر اشغال منطقه به دست قشون روسیه ساخته شد و بارها اجرا شد (خالقی، پانویس، ص ۱۱۴).

گل‌گلاب با شور و اشتیاق فراوان هم راه علوم و هم راه هنر را پیمود و در هر دو عرصه در ردیف استادان بزرگ قرار گرفت.

در سال ۱۳۱۹، مقارن تشکیلات جدید دانشکده‌ی پزشکی، دکتر حسین گل‌گلاب از طرف پروفسور ابرلین، که مأمور تجدید

دکتر گل‌گلاب در ۱۳۰۷ تصدی تحقیقات عملی گیاه‌شناسی در دانشکده‌ی پزشکی را به عهده گرفت و از ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۳ در دبیرستان نظام و دانشکده‌ی پزشکی درس گیاه‌شناسی را تدریس می‌کرد

تشکیلات پزشکی در ایران شده بود، به استادی دانشکده‌ی پزشکی و داروسازی انتخاب شد (سپهرم، ص ۳۶۹). سال‌های ۱۳۲۴ و ۱۳۲۶ علاوه بر تدریس، به معاونت دانشکده‌ی پزشکی منصوب شد و تا سال ۱۳۲۷ در این سمت خدمت می‌کرد. سپس، از معاونت کناره‌گیری کرد و فقط به کار تدریس پرداخت (موحدی، ص ۱۳۱). وی در خرداد ۱۳۲۴، پس از به پایان رسیدن جنگ جهانی دوم، به دعوت فرهنگستان علوم شوروی همراه با رئیس فرهنگستان ایران در جشن‌های دویست و بیست ساله‌ی تأسیس فرهنگستان شوروی شرکت کرد.

استاد گل‌گلاب در گزارشی فعالیت مراکز و مؤسسات مختلف شوروی و دانشگاه‌ها و کتابخانه‌های آن‌جا را با دقت شرح داده است (برای آگاهی، نامه‌ی فرهنگستان، ص ۱۱ - ۱۳).

در آبان ۱۳۶۲، یعنی یک سال و اندی پیش از فوت استاد بزرگوار دکتر حسین گل‌گلاب، گفت‌وگویی با ایشان ترتیب داده شد که حاصل آن، همراه با زندگی‌نامه‌ی علمی و هنری استاد، در مجله‌ی آدینه به چاپ رسید. در این گفت‌وگو دکتر حسین گل‌گلاب نکات جالبی در مورد دوران تحصیل در مدرسه‌ی علمیه، دارالفنون، مدرسه‌ی حقوق و دوران تدریس و استادی در دانشگاه تهران و سایر مراکز آموزش عالی، همکاری با فرهنگستان و ... بیان کرده است.

نثر گل‌گلاب یکی از نمونه‌های درخشان نثر فارسی در کتاب‌های غیر داستانی است و کارهای ادبی استاد درخششی کمتر از کارهای علمی او ندارد، هر جا که از ادبیات فارسی حرفی باشد شعر فارسی به میان می‌آید و با شعر فارسی ترانه‌های دل‌نشین و سرودهای حماسی. او را یکی از بهترین ترانه‌سازان ایرانی می‌دانند و سرودهای او از کارهای ماندنی ایرانی است. در این‌جا بخش‌هایی از گفته‌های استاد را می‌آوریم.

نثر استاد حسین گل‌گلاب تلفیقی است از ظرافت هنرمندانه و دقت عالمانه، برای آشنایی بیشتر با قلم او قسمت‌هایی از مقاله‌ی ایشان با عنوان «نیازمندی‌های زبان فارسی به واژه‌های علمی» را ذکر می‌کنیم.

***

در زمان ما پیشرفت رشته‌های علمی تندتر و بیشتر بوده و نیازمند به واژه‌های نو بیشتر است و ناچاریم بکوشیم تا برابرهای آن‌ها را در فارسی بیابیم و به کار بریم. از زمانی که دانش‌های نو به کشور ما راه یافته و آموزش آن‌ها با گشایش مدرسه‌ی دارالفنون به وسیله‌ی استادان بیگانه معمول شده برخی از دانشمندان ایرانی که با آنان همکاری داشته‌اند دامان همت بر کمر بسته بر آن شده‌اند که گفته‌های آنان را به زبان شاگردان خود برگردانند تا فرا گرفتن آن آسان‌تر شود، ولی چون بیشتر تحصیلات آن‌ها بر پایه‌های زبان عربی بوده زبان شیرین فارسی را از نظر دور داشته و به چشم بی‌مهری به آن نگریسته‌اند. چنان که بُتانیک را علم النبّات و زوئولوژی را علم الحیوان و ژئولوژی را علم الارض گفته‌اند.

چون گردش روزگار نویسنده‌ی این گفتار را در رشته‌ی علم النبّات به کار انداخت و ناچار بودم واژه‌های ساخته شده‌ی آنان را به کار برم به اصطلاح‌هایی برخوردم که نه تنها سنگین و فرا گرفتن آن‌ها برای شاگردان دشوار بود بلکه در بیشتر موارد نارسا و نادرست می‌نمود.

برای روشن شدن مطلب برخی از ساخته‌های آنان را یادآوری می‌کنم تا خوانندگان را با آن آشنا سازم:

عدیم الفلقه به جای اکوتی لدون «Acotyledon»
ذو فلقتین به جای دیکو تیلدن «Dicotyledon»
ذو فلقه به جای مونوکوتیلدن «Monocotyledon»
بارزالتناسل به جای فانروگام «Phanerogame»

مخفی التناسل به جای کریپتوگام «Cryptogame»
منفصل‌الطاس به جای دیالی سپال «Dialysepal»
متصل الکاس به جای گاموپتال «Gamopetal»
عدیم الکاس به جای آپتال «Apetal»

سنگینی و ناسازگاری این ترجمه‌ها با زبان شیرین مادری، مرا بر آن داشـت که دست نیاز به دامن دانشـمندان فارسی زبان دراز کنم و از آنان یاری بخواهم.

شـادروانان ادیب پیشـاوری و بدیع الزمان فروزانفر و گروهی دیگر، اندیشـه‌ی مرا سـتوده از هیچ گونه یـاری دریغ نفرمودند و مرا بر آن داشـتند تا هر چه بتوانم در این راه بکوشـم و از سرزنش خرده‌گیران هراس به دل راه ندهم.

به جای واژه‌های بالا به ترتیب بی‌لپه، دو لپه و تک لپه و پیدازا و نهان‌زا و جدا گلبرگ و پیوسته گلبرگ و بی‌گلبرگ برگزیدم و به شـاگردان خود آموختم و سرافرازم که فرهنگستان هم بعدها آن‌ها را پذیرفـت و به کار بردن آن‌ها را روا دانسـت (گل‌گلاب، ۱۳۵۳، ص ۳۹ - ۴۲).

***

آثار نوشـتاری استاد گل‌گلاب، متنوع بود و در سطوح مختلف آموزشـی مورد اسـتفاده قرار می‌گرفت. در دورانی که رشـته‌های تحصیلی در مقطع دبیرسـتانی یا متوسطه در حال شکل‌گیری بود، کتاب‌های آموزشـی دکتر گل‌گلاب در رشـته‌ی طبیعی آن روزگار یا به اصطلاح امروزی «گروه تجربی» کمک بسـیاری به مدرسان یا در واقع، دبیران دوره‌ی طبیعی دبیرسـتان‌های کشـور می‌کرد تا بتوانند دیپلمه‌هایی را که در دهه‌های بعد در رشته‌های مختلف زیر گروه علوم تجربی در دانشگاه‌ها ادامه‌ی تحصیل می‌دادند آموزش دهند.

آثار دکتر حسـین گل‌گلاب با تقسیم‌بندی به علوم و هنرها به دو گروه اصلی تقسـیم می‌شوند که هر کدام از آن‌ها نیز زیر گروه‌هایی نظیر شـیمی، فیزیک، جغرافیـای طبیعی، فیزیولوژی گیاهی و حیوانی دارد و هنر نیز شامل شعر، تئاتر و اپرا می‌شود. در خصوص آثار نوشـتاری اسـتاد در زمینه‌های هنری در کتاب گلزار مشـاهیر آمده اسـت: دکتر حسین گل‌گلاب بیش از پنجاه قطعه‌ی نمایش کلاسـیک برای هنرسـتان هنرپیشـگی (برخی از ایـن نمایش‌نامه‌هـا در مجلات نیز به چاپ رسـید) نوشـت، ترجمـه‌ی کامل «اپرای کارمـن» به نظم فارسـی، که مطابق با آهنگ‌های اصلی اسـت، ترجمه‌ی کامل «اپرای فوسـت» به نظم فارسـی مطابق با آهنگ‌های اصلی، و سـرودهای متعدد و متنوع که در آثار موسـیقایی فارسی به چاپ رسیده‌اند (آقا شیخ محمد، ص ۳۶۱).

آثار علمی استاد در دو بخش کتاب و مقاله به شرح زیر است:

آثار نوشتاری استاد گل‌گلاب، متنوع بود و در سطوح مختلف آموزشی مورد استفاده قرار می‌گرفت

کتاب‌ها

الف: گیاه‌شناسی

۱) تاریخ طبیعی (برای مدارس متوسطه)، شامل:
جلد اول: گیاه‌شناسی برای دوره‌ی متوسطه.
جلد دوم: حیوان‌شناسی برای سال دوم متوسطه.
جلد سوم: زمین‌شناسی برای سال سوم متوسطه.
۲) تاریخ طبیعی، گیاه‌شناسی برای سال اول پزشکی.
۳) گیا، راهنمای گیاهی.
۴) گیاه‌شناسی، نشریه‌ی شـماره‌ی ۱۱، دانشگاه تهران، برای سه سال دبیرستان، سال اول پزشکی.
سال سوم دبیرستان، با مشارکت دکتر احمد پارسا.

ب) حیوان‌شناسی

۱۰) تاریـخ طبیعی، جلد دوم، حیوان‌شناسـی برای سـال دوم متوسطه.
۲) تشریح و فیزیولوژی حیوانی، برای سال چهارم متوسطه.
۳) جانورشناسی، انتشارات وزارت فرهنگ، چاپ علمی، ۱۳۴۴ ش.

ج: جغرافیا

۱) جغرافیا، تهران، ۱۳۱۰، سربی.
۲) جغرافیـای نظامی آسـیا، همراه با سرلشـکر احمد وثوق، تهران، سربی.
۳) دوره‌ی جغرافیـا، در سـه جلـد، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، در ۱۳۵

صفحه.

۴) فرهنـگ اصطلاحات جغرافیایی، همراه با احمد آرام، صفی اصفیا، غلامحسین مصاحب، مصطفی مقربی، تهران ۱۳۳۸، سربی، وزیری، ۱۲+ ۵۹، ۱۵ صفحه.

۵) مشـخصات جغرافیای طبیعی ایران، م. پ. پتروف روسی، ترجمه‌ی حسـین گل‌گلاب، تهران، نشریه‌ی ۴۴۹ دانشگاه تهران، ۱۳۲۶، سربی، وزیری، ۱۶۷ صفحه.

د: علوم دیگر

۱) حفـظ الصّحه، شـرکت مطبوعـات، ۱۳۰۸ - ۱۳۱۴، ۱۶۶ صفحه.

۲) شـیمی فلزات، برای سـال چهارم دبیرسـتان‌ها، شـرکت مطبوعات، تهران ۱۳۱۷، سربی (نقل از مشار، جاهای مختلف).

مقالات

الف: گیاه‌شناسی

۱) «افتیمون»، نامه‌ی دانش‌سرای عالی، شماره‌ی اول.

۲) «نام علمی چند گیاه»، مجله‌ی سخن علمی، شماره‌ی ۴.

ب: تاریخ علم

۱) «رازی و کتاب‌الاسرار»، مجله‌ی رازی، ج ۱، ۱۳۵۵ ش.

۲) «جمجمه‌ی ابن‌سینا و تصویر حقیقی او»، سال‌نامه‌ی دنیا، شماره‌ی ۱۴، ۱۳۳۷ ش.

۳) «لابراتور مدرسـه‌ی مبارکه‌ی دارالفنون»، سال‌نامه‌ی دنیا، شماره‌ی ۱۸، ۱۳۴۱ ش.

ج: فرهنگی و واژه‌شناسی

۱) «شـش سـال در فرهنگسـتان ایران»، سـال‌نامه‌ی دنیا، شماره‌ی ۲۶، ۱۳۴۹ ش.

۲) «دوازده سـال در فرهنگسـتان ایران»، سـال‌نامه‌ی دنیا، شماره‌ی ۲۷، ۱۳۵۰ ش.

۳) «نیازمندی‌های زبان فارسـی به واژه‌های علمی»، مجله‌ی هور، شماره‌ی ۳۵، اردیبهشت ۱۳۵۳.

۴) «یک پیشـنهاد کوچک، در باره‌ی پسوند «پز»»، مجله‌ی چیستا ۱، سال ۱۳۶۰ ش.

د: علوم دیگر

۱) «معماری پارتی»، ترجمه، مجله‌ی چیستا ۳، ۱۳۶۴ ش.

مقالاتی در باره‌ی استاد دکتر حسین گل‌گلاب

۱) آخریـن گفت‌وگـوی حسـین گل‌گلاب، مجلـه‌ی آدینه، شماره‌ی ۸، ۲۵ اسفند ۱۳۶۴.

۲) درگذشـت اسـتاد حسـین گل‌گلاب، مجله‌ی نشر دانش، شماره‌ی ۵، ۱۳۶۳/۶۴.

۳) درگذشـت حسـین گل‌گلاب، مجله‌ی آینده، شماره‌ی ۱۱، ۱۳۶۴.

۴) حسـین گل‌گلاب، کیخسـرو بهـروزی، مجله‌ی سـیمرغ (آمریکا)، شـماره‌ی ۲۱، فروردین ۱۳۷۰؛ (به نقل از افشار، جاهای مختلف).

یک سـال پس از درگذشت دکتر حسین گل‌گلاب، مقاله‌ای با عنوان یادی از دکتر حسـین گل‌گلاب در مجله‌ی چیستا، شماره‌ی ۳، سال ۱۳۶۴ به چاپ رسید که در آن به خدمات علمی و آموزشی ایشـان مختصراً اشاره شـد، از جمله به پایان‌نامه‌ی دکتری استاد کـه راجع بـه نباتات ایران بود و خلاصـه‌ی آن در ۱۳۱۳ به چاپ رسـید. در این اثر شـش هزار گیاه که در ایـران می‌روید توصیف شده است.

منابع

۱- آدینه، شماره‌ی ۸، ۲۵ اسفند ۱۳۶۴.

۲- آقا شـیخ محمد، مریم و سعید نوری نشاط، گلزار مشاهیر، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۷ ش.

۳- اثر آفرینان، زیر نظر عبدالحسین نوایی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۰ ش.

۴- افشـار، ایرج، فهرسـت مقالات فارسـی، تهران، علمی و فرهنگی.

۵- چیستا، شماره‌ی ۳، ۱۳۶۴.

۶- خالقی، روح‌اله، سرگذشت موسیقی ایران، تهران، مؤسسه‌ی فرهنگی ماهور، ۱۳۷۷ ش.

۷- راهگانی، روح‌انگیز، تاریخ موسیقی ایران، تهران، انتشارات پیشرو، ۱۳۷۷ ش.

۸- سپهرم، امیر مسعود، تاریخ برگزیدگان، تهران، کتاب‌فروشی زوار، ۱۳۴۱ ش.

۹- عماد خراسـانی، نسـرین دخت، فهرسـتگان کشـاورزی ایران.

۱۰- مجله‌ی رازی، جلد ۱، ۱۳۵۵.

۱۱- مجله‌ی هور، شماره‌ی ۳۵، اردیبهشت ۱۳۵۳.

۱۲- مشار، خان‌بابا، فهرست کتاب‌های چاپی فارسی.

۱۳- موحـدی، محمد مهـدی، زندگی‌نامه‌ی مشـاهیر رجال پزشکی ایران، تهران، ۱۳۷۱ ش.

۱۴- نامه‌ی فرهنگسـتان، بـه اهتمام عبدالکریـم جربزه‌دار، انتشارات اساطیر، ۱۳۸۳ ش.

۱۵- نصیری‌فر، حبیب‌اله، مردان موسیقی سنتی و نوین ایران، تهران، انتشارات داد، ۱۳۷۲ ش.